

УДК: 37.01:57(477)

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-11-12-8>**Ніна Новикова,**

завідувач кафедри природничо-математичної освіти,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Комунальний заклад Львівської обласної
ради «Львівський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»,
вул. Огієнка 18 а, м. Львів, Україна
ORCID ID 0000-0002-4284-2332

ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано період становлення системи шкільної біологічної освіти в Україні за імперської доби, для якого була притаманна боротьба різних педагогічних систем; розвиток шкільного природознавства на основі досягнень у біології як науки, реформування змісту шкільного природознавства за трьома напрямками й удосконалення методики шкільної біології. Окреслено неоднозначність освітніх змін дореволюційного періоду початку ХХ століття. Розглянуто соціальні та педагогічні чинники розбудови шкільної освіти після жовтневої революції; розподіл годин на вивчення природознавства з II по IX класи єдиної трудової школи в 1918 і 1920 роках та вивчення предметів у єдиній трудовій школі Наркомосу УРСР (1920 р.). Охарактеризовано становлення педагогічної науки в УРСР, навчально-методичне забезпечення шкільної біологічної освіти, проекти нової організації навчального процесу, систему підготовки вчительських кадрів в Україні впродовж 1917-1920 років.

Ключові слова: шкільна біологічна освіта, Українська державність, природознавство, єдина трудова школа.

Вступ

Огляд наукової, історико-педагогічної та методичної літератури щодо генези шкільної біологічної освіти в Україні свідчить про недостатню кількість досліджень розвитку шкільної біологічної освіти в історико-педагогічному аспекті на початку ХХ ст., тому питання вивчення тенденцій розвитку шкільної природничої освіти в ретроспективі з метою аналізу та систематизації змін у біологічній освіті уможливить творче застосування досвіду, нагромадженого в шкільній освіті. Аналіз розвитку шкільного природознавства початку ХХ ст. окреслив такі зміни в освіті: досягнення в біології як науки (еволюційна теорія, біогенетичний закон, концепція спадковості та мінливості, фізіологія пам'яті, екологія рослин і тварин із поділом на аутоекологію і синекологію, фотосинтез); реформування змісту шкільного природознавства за утилітарно-реалістичним, систематичним, біологічним напрямками й удосконалення методики шкільної біології.

Дореволюційний період у розвитку шкільної біологічної освіти був неоднозначним. З одного боку – це зросійщення шкіл на теренах України; боротьба різних педагогічних ідей і поглядів; розповсюдження схоластичного та формалізованого характеру викладання природознавства і біології; з іншого – активізація діяльності педагогічної громадськості щодо розвитку природознавчої освіти. Так, учені-методисти дореволюційного періоду розробляли проекти української школи, видавали нові підручники і посібники, втілювали в практику роботи школи принцип актив-

ного навчання; розробляли методику проведення практичних занять, експериментів, екскурсій, фенологічних спостережень; що стало підґрунтям для подальших змін у шкільній біологічній освіті.

Діяльність Всеукраїнської Вчительської Спілки, педагогічного Фребелівського інституту, педагогічних Фребелівських курсів, учительських інститутів і зазначені чинники надали змогу окреслити 1900-1916 рр. як період становлення системи шкільної біологічної освіти за імперської доби, для якого була притаманна боротьба різних педагогічних систем. Ця криза в шкільній освіті відображала передреволюційний стан суспільства.

У зв'язку з розбудовою української національної школи увага педагогів, науковців прикута до ознайомлення з непересічним позитивним і негативним досвідом освітан, здобутих за період становлення Української державності впродовж 1917-1920 рр. Історіографічні праці вітчизняних учених і педагогів (О. Біда, Н. Буринська, Я. Бурлака, Л. Ващенко, С. Гончаренко, Г. Данилова, О. Єресько, В. Кремень, О. Любар, П. Сікорський, М. Скиба, Б. Ступарик, О. Сухомлинська) аналізують проблеми розвитку національної системи освіти і педагогічної думки в Україні, проте недостатньо висвітлюють ряд аспектів витоків, становлення та розвитку шкільної природничої освіти в Україні, частково оминаючи питання соціально-економічних і політико-правових чинників феномену, дослідження науково-методичного супроводу викладання біології, організаційних засад позакласної та

позашкільної роботи з предмета впродовж 1917-1920 років – становлення Української державності.

Мета статті

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку шкільної біологічної освіти в Україні впродовж 1917-1920 років як періоду розбудови національної освіти в умовах відродження Української державності.

Основні завдання: проаналізувати становлення педагогічної науки в УРСР, навчально-методичне забезпечення шкільної біологічної освіти, проекти нової організації навчального процесу, систему підготовки вчительських кадрів в Україні.

Методи дослідження: методи аналізу – історіографічний, порівняльний, ретроспективний, що дають можливість порівняти тенденції розвитку досліджуваного феномену в окресленому періоді; - пошуково-бібліографічний дав змогу вивчити бібліографічні видання та проаналізувати першоджерела, що висвітлюють внесок науковців-природознавців у дослідження генези шкільної природничої освіти в Україні.

Результати дослідження

Після Жовтневого більшовицького перевороту 1917 року урядом Української РСР було видано ряд декретів про народну освіту і школу: про створення Наркомосу та губернських і повітових відділів народної освіти (1918); декрет Раднаркому про відокремлення церкви від держави і школи від церкви (2 лютого 1918 р.) із заборонаю викладати релігійні віровчення у всіх державних, громадських і приватних школах; про передачу всіх навчальних закладів у відання Наркомосу (1919); про відміну плати за навчання (1919) тощо. Цього ж року в квітні було затверджено «Положення про єдину трудову школу Української РСР», а в червні 1919 року опубліковано «Декларацію про соціальне виховання дітей», де вказувалося про необхідність постійної турботи про дітей-сиріт та їх виховання в дусі соціалістичного гуманізму і колективізму (Очерки, 1980, с. 151). Освітній процес у новій радянській школі був політизованим, хоча її засновники намагались надати освіті риси демократії та гуманізму.

Незважаючи на економічну розруху і громадянську війну, перші роки становлення природознавства в радянській школі були плідними: розроблялась система природничо-історичної освіти й удосконалювалась структура методики навчання біології; виникла потреба в методичному забезпеченні шкільних біологічних курсів, що передували появі загальної методики навчання природознавства. Предмет закріпився в навчальному плані, дав поштовх для розвитку структури методики навчання біології. Так, 1917 року для вчителів вийшла «Методика початкового природознавства» І. Полянського, в якій автор підкреслював необхідність забезпечення науковості і послідовності у вивченні природознавства: методика базується на науках про природу і властивих їй методах наукового дослідження, а також – на даних педагогіки і дидактики. Особливу увагу І. Полянський

надавав організації навчального процесу та розвитку пізнавальних процесів на уроках природознавства як основній формі організації навчальної діяльності. Автор книги виокремлював такі типи уроків, як уроки вивчення нового матеріалу, предметні та уроки узагальнення, а домашні завдання він розглядав у якості доповнення. Важливою формою вивчення природознавства були екскурсії для проведення спостережень (Полянський, 1917).

Отже, І. Полянський сприяв становленню природничої освіти в національній школі завдяки розробці проблем класифікації й взаємозв'язків різних форм навчальних занять і розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів у процесі вивчення природознавства.

У серпні 1918 р. відбувся перший з'їзд освіти, а в жовтні 1918 р. Комісаріат народної освіти розробив і опублікував «Основні принципи єдиної трудової школи» та «Навчальний план єдиної трудової школи». Школа виконувала місію провідника «принципів комунізму» для «виховання покоління, здатного ...встановити комунізм» (Хрестоматія, 1972, с. 15).

На Всеукраїнській нараді з питань освіти (серпень 1920 р.) остаточно було затверджено нову модель освіти. Головним типом школи повинна була стати семирічка, яка складалась із двох концентрів – першого (I-IV класи) і другого (V-VII класи). Положення і Декларація про єдину трудову школу РРФСР визначали основним шляхом опанування знань трудовий метод навчальної роботи. В Декларації вказувалося на необхідність самостійного вивчення учнями всіх предметів через подорожі, колекціонування, малювання, моделювання, спостереження, догляд за рослинами й тваринами, їх вирощування. Це нівелювало роль учителя та негативно позначилося на опануванні теоретичними знаннями з біології. Розробка місцевих програм, відсутність єдиних вимог і централізованих програм спричинили негативний вплив на розвиток шкільної освіти.

Відповідно до навчального плану єдиної трудової школи на природознавство виділялось 27 навчальних годин, а в пояснювальній записці зазначалась необхідність проведення практичних занять та екскурсій. На I ступені на вивчення природознавства виділяли 15 годин, на II – 12 годин, що, з формальної точки зору, мало б сприяти розвитку природознавчої освіти, проте існували значні розбіжності в методиці природознавства, а впродовж 1918-1920 років у підручники з природознавства не було внесено жодних суттєвих змін. Новим курсом, як і основи дарвінізму, став у радянській школі навчальний курс геології, що вперше був уведена до програми єдиної трудової школи в 1918 р.

Набули розповсюдження педагогіка В. Лая (1862-1926) як педагогіка дії, що проповідувала впровадження ілюстративного методу й активної наочності, в якому головною була форма, а не зміст, та ідеї П. Блонського (Лай, 1920, с. 145). Проте, перебіль-

шуючи значення моторної складової діяльності учня в навчанні, теорія В. Лая, розробника системи навчання («ілюстративна школа»), здійснила позитивний вплив на розвиток вітчизняної освіти: протистояла словесному навчанню і сприяла кращому запам'ятовуванню матеріалу. Ідеї П. Блонського щодо важливості наук про природу у змісті шкільної освіти сприяли формуванню біологічної освіти за роки існування Української держави. Як прихильник активних методів навчання, актуальних і в наш час, він виділяв дослідницький (експеримент, спостереження, дослідження); рекомендував проведення екскурсій.

1920 року Народний комісаріат освіти вніс певні зміни до розподілу годин на вивчення природознавства: збільшено на 1 годину заняття в IV і V класах I ступеня, де вивчали ботаніку і зоологію. Значна увага приділялась природознавству в V класі школи I ступеня, на вивчення якого виділялась найбільша кількість годин – 6. В останньому класі II ступеня, де викладали загальну біологію з основами еволюційного вчення, відводилось 4 тижневих години (табл. 1). У єдиній трудовій школі Наркомосу УРСР було зменшено кількість годин на вивчення природознавства (табл. 2).

Таблиця 1

Розподіл годин на вивчення природознавства з II по IX класи єдиної трудової школи (1920 р.)

Перший ступінь						Другий ступінь				
Класи	I	II	III	IV	V	I	II	III	IV	Всього
Години	-	2	3	5	6	3	2	2	4	27

Для років існування Української держави (1917-1920) характерні педагогічні пошуки розбудови української національної освіти. Освітні зміни цього періоду висвітлювали Г. Іваниця, О. Музиченко, С. Пастернак, С. Русова, Я. Чепіга.

Після революції 1917 р. одним із організаторів науки в Україні був О. Яната: у 1918-1920 рр. він – професор ботаніки Українського педагогічного інституту, потім – Харківського сільськогосподарського інституту. Значна частина понад 300 праць О. Янати, зокрема «Сучасне становище і коротка історія розроблення української природничої термінології», присвячена ботанічній термінології, що, на нашу думку, сприяло утвердженню української мови в природознавстві.

Діючі програми за участю Б. Райкова, А. Яхонтова й інших були першими спробами запро-

вадження єдиної постійної програми з природознавства. До офіційних програм 1918 року ввели загальну біологію, а 1919 р. до цього курсу було введено еволюційне вчення (Кейран, 1978). Підготовка вчителів в Україні відбувалась на базі учительських семінарій, університетів, учительських інститутів. 1920 року вчительські семінарії реорганізували у Вищі педагогічні курси із трирічним строком навчання. Статусу інститутів народної освіти, де підготовка вчителів здійснювалась упродовж трьох-чотирьох строків навчання, набули заклади: Київський, Харківський та Одеський університети; Ніжинський історико-філологічний інститут; Житомирський, Єкатеринославський, Кам'янець-Подільський, Луганський, Миколаївський, Полтавський, Харківський та Чернігівський учительські інститути (Очерки, 1980, с. 171).

Таблиця 2

Вивчення предметів у єдиній трудовій школі Наркомосу УРСР (1920 р.)

№ з/п	Назва навчальних предметів	Кількість навчальних годин по групах							
		1	2	3	4	5	6	7	Загальна кількість годин
1	Краєзнавство	12	12	13	-	-	-	-	37
2	Рідна мова	-	-	-	4	4	4	4	16
3	Друга мова	-	-	-	3	3	3	3	12
4	Математика	-	-	-	4	4	4	4	16
5	Природознавство	-	-	-	3	3	3	3	12
6	Фізика і хімія	-	-	-	-	-	3	3	6
7	Історія і суспільствознавство	-	-	-	2	2	2	2	8
8	Географія	-	-	-	2	2	2	2	8
9	Малювання і ліпнина	2	2	2	2	2	2	2	14
10	Ручна праця	2	3	3	3	3	3	3	20
11	Ігри і фізичні вправи	2	2	2	2	2	2	2	14
12	Співи	2	2	2	2	2	-	-	10

Збірник матеріалів Київського Губвно. - К., 1920. - С. 49.

Висновки

Отже, період 1917-1920 рр. окреслюємо як час педагогічних пошуків розбудови національної освіти в умовах відродження Української державності, впродовж якого урядом Української РСР було видано ряд декретів про народну освіту і школу. Пріоритетним напрямом у перші роки існування радянської школи було здійснення принципу зв'язку навчання із суспільно корисною виробничою працею учнів. Становлення педагогічної науки в УРСР відбувалось на основі принципів і під тиском марксистської педагогіки й освітньої політики радянсь-

кої влади, що нівелювала внесок українських педагогів і розцінювала національні ідеї як прояв буржуазної педагогіки. Висувались проекти нової організації навчального процесу, створювались нові програми з біології та були спроби пошуку форм обліку знань. Постало питання забезпечення шкіл наочними посібниками (новими і перевиданими) та створення методичних засобів навчання для формування в учнів активного мислення і виховання у них дієвого ставлення до природничих знань. Відбулась реорганізація закладів освіти з підготовки вчительських кадрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Из программы Российской Коммунистической Партии (большевиков). Март 1919 года // Хрестоматия по истории советской школы и педагогике / Под ред А. Н. Алексеева, Н. П. Щербова. – М. : Просвещение, 1972. – С. 154.

2. Кейран Л. Ф. Структура методики обучения как науки: на основе анализа методик обучения биологии / Предисл. И. Д. Зверева / Л. Ф. Кейран. - М. : Педагогика, 1978. - 168 с.

3. Лай В. А. Школа действия. Реформа школы сообразно требованиям природы и культуры / В. А. Лай. – Пг., 1920.

4. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1917-1941). - М. : Педагогика, 1980. - 456 с.

5. Полянский И. И. Методика начального естествознания / Полянский И. И. - М.-Пг., 1917. - 200 с.

REFERENCES

1. Alekseev, A.N., Scherbov, N.P. (1972). Iz programmy Rossiyskoy Kommunisticheskoy Partii (bol'shevikov). Mart 1919 goda [From the program of the Russian Communist Party (Bolsheviks). March 1919]. *Khrestomatiya po istorii sovetskoy shkoly i pedagogike – Reader on the history of the Soviet school and pedagogy*. Moscow: Enlightenment [in Russian].

2. Keiran, L.F. (1978). *Struktura metodiki obucheniya kak nauki: na osnove analiza metodik obucheniya biologii [The structure of teaching methods as a science: based on the analysis of methods of teaching biology]*. Moscow: Pedagogy [in Russian].

3. Lai, V.A. (1920). *Shkola deystviya. Reforma shkoly soobrazno trebovaniyam prirody i kultury [School of action. School reform in accordance with the requirements of nature and culture]*. [in Russian].

4. *Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy mysli narodov SSSR [Essays on the history of the school and pedagogical thought of the peoples of the USSR (1917-1941)]*. (1980). Moscow: Pedagogy [in Russian].

5. Polyansky, I. I. (1917). *Metodika nachalnogo yestestvoznaniya [Methods of elementary natural science]*. Moscow [in Russian].

Nina Novykova,

PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), associate professor, head of the Department of Science and Mathematics, Lviv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, 18 a, Ohienka Str., Lviv, Ukraine

FEATURES OF SCHOOL BIOLOGICAL EDUCATION DURING THE FORMATION OF UKRAINIAN STATEHOOD AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

The period of formation of the system of school biological education in Ukraine during the imperial age, for which the struggle of various pedagogical systems was inherent; the development of school science on the basis of achievements in biology as a science, the reformation of the content of school science in three directions and the improvement of the methodology of school biology have been reviewed in the paper. The ambiguity of educational changes in the pre-revolutionary period of the beginning of the 20th century has been outlined. The social and pedagogical factors of school education development after the October Revolution; the division of hours for the study of natural science from the II to IX classes of the only labor school in 1918 and 1920, and the study of subjects in the only labor school of the People's Commissariat of the Ukrainian SSR (1920) have been considered. The formation of pedagogical science in the Ukrainian SSR, educational and methodological provision of school biological education, projects of a new organization of educational process, the system of training of teaching staff in Ukraine during 1917-1920 have been characterized.

Keywords: school biological education, Ukrainian statehood, natural science, united labor school.

Подано до редакції 12.11.2018